

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Ю. В. Діденко

САМВИДАВНИЙ ЛІТОПИС ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1989 РІК

Ключові слова: самвидав, газета, Народний Рух України, бюлетень, суспільна думка.

Ключевые слова: самиздат, газета, Народный Рух Украины, бюллетень, общественное мнение.

Key words: samizdat, news paper, news letter, NRU, public opinion.

Самвидав нині — це потужне джерело інформації, що зберігає дух та настрої епохи боротьби українців за власну незалежну державу кінця 80-х років минулого століття.

У ті роки він став потужним рушієм стереотипів і тверджень часів радянської епохи. У часи перебудови отримав потужний розвиток і став передвісником незалежної преси. Борці за незалежну Україну мали змогу на шпальтах самвидаву піднімати та розкривати теми, на які було табу в офіційних виданнях, контрольованих компартійними, профспілковими та державними органами.

Актуальною є тема вивчення зародження та встановлення самвидаву. Розвиток суспільної думки на його шпальтах у різних регіонах республіки та висвітлення в них створення та діяльності неформальних та громадських організацій після довгого періоду панування КПРС. Самвидав є важливим джерелом думок і незалежних поглядів на події в республіці кінця 80-х років минулого століття. Сприйняття ними нових підходів та поглядів на історію, культуру та їх вплив на подальший розвиток України.

Дослідження перших кроків діяльності Народного Руху України через самвидав залишається поки що маловивченими та дослідженими через недоступність цих видань. Найповнішу

їх колекцію має Вахтанг Кіпіані — колишній активіст Руху з Миколаєва, нині відомий журналіст та громадський діяч. У самвидаві досить повно висвітлено діяльність Руху, що став локомотивом здобуття незалежності України.

Основною метою роботи є дослідження ролі самвидаву у мобілізації українців та пробудженні їх волі за утвердження багатовікової мрії здобуття незалежної держави. Самвидав став першим відкритим джерелом, звідки українці черпали правдиву інформацію про свою історію, культуру, духовність, символи держави — тризуб, синьо-жовтий прапор та Гімн «Ще не вмерла Україна». В ньому можна було прочитати відверті статті та інтерв'ю майбутніх лідерів Руху Івана Драча, В'ячеслава Чорновола, Дмитра Павличка, Володимира Яворівського, Володимира Черняка, Юрія Щербака та інших.

1989 рік був роком, коли було засновано найбільше самвидавних газет і вони стали передвісниками зародження нової незалежної преси. Особливо сприяло цьому створення Народного Руху України та виникнення нових громадських організацій і рухів, що ставали проявом громадської ініціативи. Народний Рух України, окрім власної газети «Вісник Руху», що вийшов у липні 1989 року, мав цілу мережу регіональних видань, із деякими з них ми познайомимося, щоб відчутти дух епохи встановлення української державності.

Перший номер «Вісника Руху» наголошував: «Нашу газету ви не купите в кіоску, її вам не принесе листоноша. Бо часопис... незалежний» [1, с. 1]. «Основна мета газети — доносити правду про Рух, про його мету, щоб залучати до нього якомога більше людей», — йшлося в матеріалі редакційної групи Народного Руху України, Українського товариства «Меморіал» та Українського товариства «Спадщина». Газета насичена матеріалами та інформацією з різних куточків України та дає рекомендації «Що робити», якщо «Ви організували групу підтримки Народного Руху» [1, с. 2]. Тут ви знайдете матеріал «Поступ Руху» [1, с. 1], інтерв'ю з народним депутатом СРСР Володимиром Черняком «З'їзд обманутих сподівань» [1, с. 5].

У матеріалі «Наш прапор» розкрито історію синьо-жовтого прапора та вказано, що «у Львові під час першотравневої демонстрації по вулицях пройшли велелюдні колони з синьо-жовтими прапорами» [1, с. 4]. Перший його випуск підготува-

ли Катерина Зеленська та Юрій Луканов. Уже наступне число газети змінило свою назву на «Вільне слово» у зв'язку з тим, що в липні вийшли газети «Вісник Руху» та «Рух» [2, с. 1] — таке рішення прийняла редакційна колегія. В ній розміщено статтю Івана Драча «За єдність усіх добрих людей» [2, с. 1], де розкрито сутність Народного Руху України як антиподу застою та супротив стагнації. У ній також наголошено, що проти створення Руху висловлювалось керівництво республіки: В. Щербицький, В. Шевченко, В. Івашко, Ю. Єльченко. Але, незважаючи на це, стверджувалось, що «Рух живе, він необхідний». Були в матеріалі і живоствердні слова: «Обстоюємо національне відродження, б'ємося за єдність усіх і чесних людей світу» [2, с. 1]. Досягти цього завдання на жаль не судилося. Окрім матеріалів Дмитра Павличка «Нас тут зби́рала історія» та Дмитра Поезда «Віднайти з надр вожаків» [2, с. 2], було названо склад координаційної ради Київської регіональної організації Народного Руху України, серед яких як тоді, так і сьогодні відомі особистості: Володимир Яворівський, Сергій Головатий, Сергій Одарич, Мирослав Попович, В'ячеслав Брюховецький, Іван Гончар, Іван Дзюба, Ліна Костенко, Микола Томенко, Іван Драч, Володимир Черняк, Лесь Танюк [2, с. 3] та інші. Всього до складу ради увійшли більше 80 осіб. Уже в цьому номері газети прозвучало звернення до українського народу від оргкомітету по проведенню Установчого з'їзду Народного Руху України — не вірити брехливим поголоскам про нього.

Газета виходила періодично, і третє число «Вільного слова» дає склад ради оргкомітету Всеукраїнського установчого з'їзду Народного Руху України на чолі з головою Володимиром Яворівським. Тут же вміщено тексти виступів делегатів на конференції Народного Руху в Києві: члена-кореспондента АН УРСР Павла Кислого, робочого секретаря Російського Народного Фронту Федора Москаленка та В'ячеслава Чорновола, де він вперше говорить про багатопартійність, а також про вимоги «повної державної незалежності» [3, с. 3] та зазначає, що «ми не хочемо кривди нікому, хто живе на нашій землі, але хочемо бути повними господарями на своїй українській землі» [3, с. 3].

«Вітаємо учасників першого з'їзду Народного Руху України» [4, с. 1] — з таким гаслом вийшло «Вільне слово» № 4 у вересні 1989 року. В ньому також вміщено резолюцію мі-

тингу Народного Руху «За демократичні вибори» 2.09.89, де міститься вимога розглянути альтернативні законопроекти, підготовлені республіканським депутатським клубом і Рухом, та наголошується, що нинішня Верховна Рада УРСР не презентує інтереси народів України, тому що не обрана, а призначена. В разі недотримання вимог у резолюції містився заклик до громадської непокори, бойкоту виборів та страйку. Повідомлялося також про створення київського депутатського клубу, куди ввійшли В. Грищук, С. Рябченко, В. Черняк, Ю. Щербак, В. Яворівський, про розроблені вимоги скасування квоти від громадських організацій, прямі вибори Верховної Ради і Президента та альтернативні вибори [4, с. 3].

У Миколаєві першим самвидавним виданням був інформаційний екологічний бюлетень, що видавався у м. Южноукраїнську з 1988 року інженером АЕС, головою «Зеленого світу» Віктором Білодідом [8, арк. 79]. Матеріали готувалися членами асоціації та її головою і роздруковувались на ЕВМ-станції, а потім розсилались за різними адресами Києва, Миколаєва, Москви й інших міст.

Автор цих рядків був одним із розповсюджувачів бюлетеня, що організував громадськість проти розбудови Южноукраїнського комплексу. Завдячуючи цим зусиллям було зупинено будівництво Костянтинівського водосховища, що мало підняти воду у річці Буг на 1 м у м. Первомайську, під затоплення попадали унікальні природні та історичні ландшафти, пов'язані з історією краю. Було також зупинено будівництво 4-го енергоблоку АЕС, що знаходиться на тектонічному розломі. В Южноукраїнську випускалась у 1989 році також активістами міської організації Руху газета «ГАРД» національно-культурного спрямування, пізніше декілька випусків було включено до міської газети «Контакт» [5, с. 3].

Перше число рухівської газети «Чорноморія» в Миколаєві вийшло у грудні 1989 року, головним редактором був Іван Царинний [6, с. 7]. У ній вітання з новорічними та різдвяними святами, вірші із циклу «Розстріляні пісні», «Ой у лузі червона калина», резолюція Установчого з'їзду Народного Руху України «Про національну символіку» [6, с. 2]. Газета розміщує матеріал «Українська мова під заборороною», а також коментар В'ячеслава Чорновола на вересневий пленум 1989 року

ЦК КПРС з промовистою назвою «Дочекалися», інформацію про перейменування вулиці Плеханівської на вулицю Потьомкінську та про відкриття класу без української мови навчання в загальноосвітній школі № 5 [6, с. 8]. Правонаступником «Чорноморії» стала газета «На сторожі», а ідеї незалежної преси в області продовжує газета «Український південь» [9, с. 1], заснована у 1993 році, яка нині є найстарішим партійним виданням незалежної України.

Перше число кіровоградської газети «Думка» форматом А4 вийшло в серпні із зверненням до земляків-кіровоградців. Координаційна рада Народного Руху України стверджує, що «незважаючи на зусилля рецидивістів застійної доби, спочатку очорнити, а потім дискредитувати Народний Рух» [7, с. 1], він продовжує міцніти і ширитися Україною. Газета піддає різкій критиці компартійних вождів у матеріалі «Народний Фронт — Меморіал — Народний Рух». Про презентацію та обговорення програми Руху та опір ідеологічних противників йдеться у матеріалі «Рух на Друкмашині» [7, с. 3].

«Голос Карпат» — вісник Карпатського зонального відділення Народного Руху України за Перебудову № 3 — розповідає про страйк шахтарів Червонограда [11, с. 1], про мітинг у Дрогобичі, на якому народ засвітав першого секретаря Дрогобицького міськкому партії Радзівєвського, публікує декларацію Львівської регіональної організації Руху [11, с. 2].

8 номер інформаційного віника товариства Лева «Поступ» розмістив статтю Тараса Стецьківа: «Яким бути виборчому закону» [11, с. 1–5]. Нині відомий політик наголошував на прямому виборчому голосуванні та пропонував змінити назву Верховна Рада.

«Привілейовані верстви ніколи добровільно не відмовляться від своїх пануючих позицій. Переживши шок перших років перебудови, ці сили готуються відвоювати втрачене. Апарат не віддав економічних важелів, бо тоді відпаде необхідність у ньому самому. Національні рухи в республіках стали найбільш ефективною формою боротьби з бюрократією. Децентралізація — це смерть вертикальної системи, і апарат це чудово розуміє», — йдеться в редакційному матеріалі. У Луцьку створена філія товариства Лева. Вісник подав інтерв'ю з її головою Олегом Покальчуком.

Хроніка «Поступу» аналізує події у Фергані, арешт у Москві членів «Демократического Союза», подав звіт про екологічну експедицію «Дністер-Лев-89», інформацію про інші важливі події [12, с. 8].

«На сполох» — видання Народного Руху України в м. Харкові № 3, заявляє у матеріалі «Наша позиція» до Президії Верховної Ради УРСР про недопустимість збереження спецпривілеїв для КПУ у «Законі про вибори народних депутатів» [13, с. 1]. Тут розміщено вітання Володимира Яворівського з нагоди установчої конференції Харківського НРУ. Газета подає матеріал «Ганебна хроніка Слобожанщини» [13, с. 3] та матеріал «Нам пишуть», де наголошується, що прикро, що й нині, в час перебудови, є українці, котрі й досі схарпуджені від сталінського страху, женуть свої яничарські орди по душах давніх і сучасних українських апостолів, плюндруючи рідну мову, історію. Є матеріал на болючу для цього краю тему «Ми знаємо про національну символіку» [13, с. 7]. Газету тиражовано на не дуже якісному принтері, вказано адресу та співредакторів Миколу Хвилю та Валентину Овод.

«Віче» № 3, видання Львівської регіональної організації Народного Руху України за Перебудову виходить в краї, де панує дух національного відродження. В редакційній статті «Стати вільним» йде мова про те, що тепер зрозуміло кожному — далі жити в умовах несвободи не можна. Це перечить людській гідності [14, с. 1].

«Екологія і суспільство» — цій темі в газеті присвячено багато уваги: рухівці Львова закликають протистояти сваволі і всюдозволеності Мінатоменерго та заклик «Ні атомному полігону на Ровенщині!» [14, с. 3]. Тут же повідомлення про установчі конференції Руху в районах Львівщини. Так 9 липня відбулася установча конференція у м. Стрий, а також вміщена інформація про перешкоди, які чинила компартійна влада делегації зі Львова, що виїхала в Полтаву, щоб провести протест проти святкування російськими шовіністами 250-річчя Полтавської битви [14, с. 8].

В газеті «Голос відродження» Української Гельсінської Спілки № 4 привертають увагу стаття Євгена Пронюка «Перший з'їзд» [15, с. 1], про підсумки першого з'їзду народних депутатів СРСР та роздуми учасника війни в Афганістані С. Ре-

чинського [15, с. 3], кореспонденція В. Барладяну про створення в Молдавії робітничих «загонів по боротьбі із злочинністю», спрямованих у першу чергу проти незалежних громадських об'єднань. «Отже, народні дружини, спецзагони, внутрішні війська, а тепер ще й робітничі загони», — зазначає редакція. Чи не варто більше уваги приділяти боротьбі зі злочинністю, а не мітингам та демонстраціям? [15, с. 3]. Газета вміщує матеріал В'ячеслава Чорновола «Кілька думок про наміри святкування 50-річчя пакту Молотов — Ріббентроп», багато з яких актуальні й донині.

Інформаційний бюлетень «Трибуна» українського молодіжного клубу з Риги в своєму четвертому номері вмістив «Спомини» Михайла Грушевського [16, с. 1]. Бюлетень також знайомить читачів із відкритим листом депутатів СРСР до депутатів Верховної Ради УРСР з приводу закону про вибори народних депутатів, де вкотре наголошено позицію національно-демократичних сил, про це йдеться й у матеріалі «Якими ми бачимо вибори на Україні» [16, с. 2]. Надруковано тут і проєкт товариства Української мови ім. Т. Г. Шевченка «Закон про мови» [16, с. 3]. Маємо також матеріал Ярослава Гайваса «Примара розкладу російської імперії» та повідомлення про міжнародну конференцію 21–22 серпня в Ризі «Право народів на самовизначення» [16, с. 3].

Короткий огляд самвидаву дає яскраву картину встановлення перебігу подій та зародження основ незалежної української держави, яскраво висвітлює проблеми, багато з яких нерозв'язані і нині.

Роль самвидаву важко переоцінити, і його огляд показує як інформаційну, так і мобілізуючу роль, що він відіграв. Піднятий в ньому пласт проблем довгий час залишався забороненим і знайшов своє місце лише на шпальтах газет громадсько-політичних організацій та рухів. Вони піддавалися нищівній критиці у накладках офіційних видань, що у десятки, а то й сотні раз перевищували тиражі самвидавних газет. Так «Южная правда» в Миколаєві, яка опонувала «Чорноморії», мала тираж більше 200 тисяч примірників. І нині стає зрозуміло, чому й донині, через 20 років нашої вибореної державності, живуть міфи та стереотипи про Народний Рух України та визвольну боротьбу його лідерів, які хотіли лише добра власному народу.

Самвидавна преса стала вікном, через яке ми побачили незалежну українську державу та її нові обрії, що формуються ось уже протягом 21 року.

Джерела та література

1. Архів Миколаївської обласної організації Народного Руху України. Справа 1989 Папка 2 (Самвидав). — Вісник Руху. — Липень 1989 р.
2. Архів Миколаївської обласної організації Народного Руху України. Справа 1989 Папка 2 (Самвидав). — Вільне слово, № 2. — Липень 1989 р.
3. Архів Миколаївської обласної організації Народного Руху України. Справа 1989 Папка 2 (Самвидав). — Вільне слово, № 3. — Липень 1989 р.
4. Архів Миколаївської обласної організації Народного Руху України. Справа 1989 Папка 2 (Самвидав). — Вільне слово, № 4. — Вересень 1989 р.
5. Гард // Контакт. — 1992. — № 157. — 8 липня.
6. Архів Миколаївської обласної організації Народного Руху України. Справа 1989 Папка 2 (Самвидав). — Чорноморія, № 1. — Грудень 1989 р.
7. Архів Миколаївської обласної організації Народного Руху України. Справа 1989 Папка 2 (Самвидав). — Думка, № 1. — Серпень 1989 р.
8. ДАМО. — Ф. Р-6077. — Оп. 1. — Спр. 1: Установчі та організаційні документи Миколаївської обласної асоціації «Зелений світ». 22 вересня 1988 р.—7 квітня 1990 р. — 156 арк.
9. Рух — консолідуюче начало // Радянське Прибужжя. — 1993. — № 133 (449). — 16 листопада. — С. 1-3.
10. Іванюченко А. Коли мужчині сорок років (вибране) /Анатолій Іванюченко. — Миколаїв, 1999. — 125 с.
11. Архів Миколаївської обласної організації Народного Руху України. Справа 1989 Папка 2 (Самвидав). — Голос Карпат, № 3. — Серпень 1989 р.
12. Архів Миколаївської обласної організації Народного Руху України. Справа 1989 Папка 2 (Самвидав). — Поступ, № 8. — Серпень 1989 р.
13. Архів Миколаївської обласної організації Народного Руху України. Справа 1989 Папка 2 (Самвидав). — На сполох, № 3. — Вересень 1989 р.
14. Архів Миколаївської обласної організації Народного Руху України. Справа 1989 Папка 2 (Самвидав). — Віче, № 3. — Липень 1989 р.
15. Архів Миколаївської обласної організації Народного Руху України. Справа 1989 Папка 2 (Самвидав). — Голос відродження, № 4. — Травень 1989 р.
16. Архів Миколаївської обласної організації Народного Руху України. Справа 1989 Папка 2 (Самвидав). — Трибуна, № 4. — 15-31серпня 1989 р.

Анотації

Диденко Ю. В. Самиздатная летопись возрождения украинского государства 1989 год.

В статье рассмотрено развитие событий в Украине во второй половине 1989 года в период массового зарождения самиздата. В ней, на основе самизданных изданий, показано развитие общественных настроений в период обретения независимости Украины. Указана роль Народного Руха в установлении независимой прессы и прослежены самиздатная летопись Украины и развитие мысли на украинскую историю, культуру и обретение независимости страной.

Didenko Y. V. Samizdat chronicles of revival of the Ukrainian state in 1989.

The article considers the development of events in Ukraine in the second half of 1989 during the birth of mass self-publishing. The author shows the development of public tone during the period of formation of the Ukraine independence based on samizdat publications. The article considers a specified role of NRU in establishment of independent media. It traces samizdat chronicles of Ukraine and the development of the views on the Ukrainian history, culture and independence of the country.

Л. М. Іваніченко

БАЧЕННЯ АНЕТІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В. СТАНКО ТА УЧЕНИМИ-АРХЕОЛОГАМИ

Ключові слова: Станко В. Н., Північно-Західне Причорномор'я, анетівська культура, кукрецька культура, гребеніківська культура.

Ключевые слова: Станко В. Н., Северо-Западное Причерноморье, анетовская культура, кукрецкая культура, гребениковская культура.

Key words: V. N. Stanko, anetovska culture, kukretska culture, grebenikovska culture.

Володимир Никифорович Станко — археолог зі світовим ім'ям, розглядав важливі питання з розвитку палеоліту та мезоліту Північно-Західного Причорномор'я, побудувавши власні цікаві теорії та гіпотези, які були розвинені у працях його учнів та колег. Його позиції стосовно хронології, періодизації,